

Idensalmi, Torneå, Uumaja, Säfvar, Nordmalingen, Hörnefors, Ångersjö und Uumaja. Der Verfasser erzählt auch von den Befehlhabern, Soldaten und der Besoldung der Kompagnie.

K. V. Voionmaa. Von den Besteuerungsgebieten in Finland am Anfange der neueren Zeit. Der Verfasser giebt zum Teil neue Mittheilungen von den ehemaligen Besteuerungsgebieten in sydlichen Gegenden unseres Landes und von ihren Gebühren und Beamten.

Die in diesem Teile gedruckten Protokolle der Finnischen Historischen Gesellschaft enthalten mehrere kleinere historische Mittheilungen.

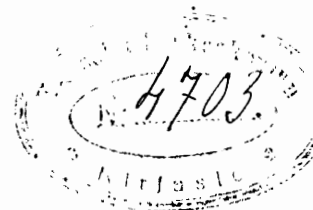
HISTORIALLINEN

ARKISTO.

TOIMITTANUT

SUOMEN HISTORIALLINEN SEURA.

XXII, 1.

HELSINGISSÄ 1911,

SUOM. KIRJALLISUUDEN SEURAN KIRJAPAINON OSAKEYHTIÖ.

**6. Paavi Innocentio III:en „Ex tuarum“-kirjeestä
30 p:ltä lokak. 1209. Saiko Lundin arkkipiispa
Andreas Sunenpoika tämän kirjeen Pohjois-
maiden primaksena ja paavillisena legaat-
tina vaiko suorastaan arkkipiispana?**

Esittänyt:

J. W. Ruuth.

Koska tutkimuksen kannalta on jäänyt epä tietoiseksi, mitenkä yllämainitun paavillisen kirjeen sisältö olisi käsitettävä, erittäinkin mikäli koskee siinä mainittua Lundin arkkipiispan toimittamaa piispan asettamista Suomeen — jota hänen toimenpidettään tavallisesti on katsottu johtuneen hänen vaikutuksestaan primaksena tai legaattina — lienee sopiva tässä esiintuoda muutamia näkökohtia kysymyksen valaisemiseksi ja samalla esittää muutamia arveluita kirjeen muunkin sisällyksen johdosta.

Ennenkuin kuitenkin käyn itse pääasiaan, tahdon muutamalla sanalla puhua siitä tavasta, joka siihen aikaan näkyy noudatetun paavin ja Lundin arkkipiispan välisessä kirjeenvaihdossa yleensä.

Tämän kirjeenvaihdon suhteen on nimittäin ensinkin huomattava merkillinen säännöllisyys kaikkien niiden paavillisten kirjeiden päiväämisajan suhteen, joihinka aihe on tullut itse Lundista ¹⁾. Kaikki tällaiset paavilliset bullat ja kirjeet ovat nimittäin Roomassa päivätyt vuoden lopussa, ylipäättäen jonakin

¹⁾ Katso: Potthastin: Regesta pontificum romanorum. Kirjeet vuodelta 1200 vuoteen 1213.

vuoden kolmesta viimeisestä kuukaudesta. Esimerkiksi 1201 marraskuussa, 1203 joulukuussa, 1204 marraskuussa, 1207 lokakuussa, 1208 marraskuussa, 1209 lokakuussa, 1211 marraskuussa, 1213 lokakuussa j. n. e. Poikkeuksen tekee ainoastaan vuosi 1206, jolloin paavin tämänlaatuiset kirjeet ovat päivätyt tammikuussa. Mutta tämä poikkeus on vaan näennäinen, sillä se on nähtävästi syntynyt edellisen vuoden korrespondensin myöhästymisestä, niin että kirjeet oikeastaan kuuluvat vuoden 1205:n loppuun. „Diplomatarium Svecanum“issa huomautetaan, että siinä kokoelmassa, josta nämät kirjeet ovat diplomatarioon painetut, on niiden ohien merkitty vuosi 1205. Tämä ei kuitenkaan sovi dateraukseen, joka selvästi on tapahtunut tammikuussa 1206, mutta se tarkoittaa, että niissä on kysymys edellisen vuoden asioista, joiden päättäminen Roomassa jostakin syystä on lykätynyt kuukauden eteenpäin. Täten kuuluvat siis tammikuussa 1206 päivätyt kirjeet oikeastaan 1205:n loppuun. Ainoastaan sellaiset paavilliset kirjeet, joihinka initiatiivi on otettu itse Roomassa, niinkuin esim. sellaiset, joissa on puhetta Pyhän Pietarin rahojen ylöskannosta, ristiretkistä, nimityksistä y. m. sellaisista yleisistä asioista, saattavat olla muinakin vuoden aikoina päivätyt. Mutta muutoin tuskin on tavattavissa ainoatakaan poikkeusta yleisestä säännöstä: että ne paavien bullat ja kirjeet, jotka ovat annetut vastauksina tai päätöksinä asioille, joihinka initiatiivi oli tullut Lundista, ovat lähetetyt vuoden loppukuukausina. Tämä seikka on muistossa pidettävä.

Toiseksi saadaan tarkastamalla Potthastin regestoja myöskin jonkillaan käsitys siitä, pitkäkö aika yleensä kului siitä, kun ensin Lundista asiat lähetettiin Roomaan ja ennenkuin ne siellä ratkaistiin. Tavallinen aika näkyy olleen noin 7, 8 tai 9 kuukautta. Tahdon asian valaisemiseksi mainita pari esimerkkiä. Arkkipiispa Absalon kuoli 21 p. maaliskuuta 1201, jonka jälkeen heti pantiin uuden arkkipiispan vaali toimeen. Tietysti tapauksista sellaisista, kuin pohjoismaiden primaksen kuolemasta ja uuden arkkipiispan vaalista, viipymättä lähetettiin tieto Roomaan. Paavin tämän johdosta antamat vastauskirjeet, joissa hän vahvistaa Andreaksen vaalin ja suo hänelle primaatin, ovat päivätyt 15—23 pp. marraskuuta 1201. Siis väliaikaa noin 8 kuukautta. Kun Ruotsin kuningas Sverker II ja Upsalan arkkipiispa Valerius Lenan tappelun jälkeen 21 p.

tammik. 1208 olivat paenneet Tanskaan ja nähtävästi sieltä lähtivät valituksilla ja avunpyynnöillä paavin puoleen, lähetti paavi 13 p. marraskuuta 1208 tunnetun kirjeensä Linköpingin ja Skaran piispoille käskyllä, että he, jollei Eerik Knuutinpoika, joka oli valtakunnan Sverkeriltä ryöstänyt, hyvällä siittä looppuisi, julistaisivat hänet kirkon pannaan. Siis lähemmäs 9 kuukauden väliaika. Myöskin muista asianhaaroista saa sen käsityksen, että yleensä kului ainakin noin 7 à 8 kuukautta, ennenkuin Roomassa saatiin Lundista lähetetyt asiat paaville esitetyiksi ja ratkaistuiksi. Suurin osa tästä ajasta meni kai kirjeiden kuljetukseen, loput kului Roomassa paavin kanslioissa.

Jos nyt otetaan huomioon molemmat yllä esitetyt seikat, nimittäin että paavilliset kirjeet aina ovat päivätyt vuoden loppukuukausina ja että keskimäärin noin 7 à 8 kuukautta kului, ennenkuin Lundista saapuneet asiat olivat tulleet Roomassa päätetyiksi, voidaan ilman erehdyksettä päättää, että Lundin arkkipiispan ja Rooman välinen korrespondensi, ainakin 1200-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä, oli siten järjestetty, että arkkipiispa kerran vuodessa, alkukevällä, lähetti kirjeensä Roomaan, ja että paavi, jolle kaikki nämät asiat yhdessä jaksossa esitettiin, antoi niihin vastauksensa vuoden lopussa, myöskin kerran vuodessa. Muulla tavalla tuskin voidaan asiata käsittää. Tällainen järjestys olikin varsin luonnollinen ja asianhaarojen vaatima aikana, jolloin matkustaminen oli ylen vaivaloinen ja kallis. Yhdenkin tällaisen postin toimittaminen vuodessa oli jo siksi rasittava, ettei sitä turhanpäiten enempään ryhdytty.

Lopuksi on myöskin merkittävä, että kolmelta vuodelta — lukien vuodesta 1200 alkaen vuoteen 1211 — kokonaan puuttuu paavillisia kirjeitä Lundiin, nimittäin vuosilta 1202, 1206, — kun nimittäin tämän vuoden tammikuussa päivätyt kirjeet, niinkuin edellä mainittiin, oikeastaan kuuluvat edelliseen vuoteen —, sekä 1210. Voimme siis päättää, ettei noina vuosina liioin Lundista mitään kirjeitä Roomaan lähetetty. Syyn tällaiseen korrespondensin keskeytymiseen voimme myöskin arvata. Se johtui nähtävästi siitä, että Lundin arkkipiispa noina vuosina oli sotaretkien kautta estetty kirjevaihtoa säännöllisessä järjestyksessä ylläpitämästä ja sen vuoksi lykkäsi sen kokonaan seuraavaan vuoteen. Varmasti tiedetään, että hän oli retkillä vuosina 1206 ja 1210, nimittäin edellisenä vuonna Viroon,

jälkimäisenä Preussiin. Kenties teki hän 1202 myöskin jonkun retken, ja ehkäpä siis Ry-annalein tanskalaisen käännöksen sisältämä tieto siitä, että hän sinä vuonna olisi käynyt Suomessa, ei olekkaan mikään erehdys.

Käännyn nyt tarkastamaan Ruotsin silloisia valtiollisia ja kirkollisia oloja, saadakseni taustan, jota vastaan voidaan kysymyksessä olevaa paavin kirjettä valaista.

Vuosisadan vaihteessa, noin 1200, oli Ruotsin valtiollisessa ja kirkollisessa politiikassa tapahtunut jonkunmoinen käänne. Se kireä väli, joka 1180- ja 1190-luvuilla oli kestänyt Ruotsin ja Tanskan kuninkaiden, sekä Upsalan arkkipiispojen ja Lundin primaksen välillä, lieventyi vähitellen, antaen sijaa ystävällisemmille suhteille. Kuningas Knut Eerikinpojan kuoltua 1195 tuli hänen Tanskaan paennut vastustajansa Sverker II kuninkaaksi. Hän oli ollessaan Tanskassa nainut, sittemmin, vuonna 1201, Lundin arkkipiispaksi kohonneen Andreas Sunenpojan veljén, Ebbe Sunenpojan tyttären¹⁾ ja nautti myöskin Tanskan kuninkaiden, erittäinkin Valdemar II:en, suosiota. Ruotsissa olivat myöskin manalaan menneet sekä arkkipiispa Pietari 1196, joka alituisesti oli ollut riidassa primaksensa Absalonin kanssa, että myöskin hänen lähin seuraajansa Olavi 1200 — taikka niinkuin toiset arvelevat 1203 — jonka valtiollisesta vaikutuksesta ei kuitenkaan mitään lähemmin tiedetä. Eräistä paavillisesta kirjeestä v:lta 1207²⁾ näemme, että hänen kuoltuansa Ruotsin kirkolliset olot moneksi vuodeksi jäivät varsin huonolle kannalle. „Propter insolentiam populi“, sanotaan siinä, jäi nyt arkkipiispan sija pitkäksi aikaa täyttämättä, kirkon suureksi

¹⁾ Munch: Det norske folks historie III, 348, arvelee, vastoin mitä yleensä otaksutaan, että Sverker vasta tultuaan kuninkaaksi olisi nainut Ebbe Sunenpojan tyttären Benediktan, joka siinä tapauksessa olisi ollut hänen toinen vaimonsa. Hän katsoo mahdolliseksi, että Sverker hylkymällä ensimmäisen puolisonsa, Birger Brosan tyttären, Ingegerdin, olisi loukannut Folkungien mahtavaa sukua, joka sen johdosta nousi kostotaan häntä vastaan.

²⁾ Dipl. Svec. 133.

vahingoksi. Paavi vakuuttaa myöskin, että „nulla ecclesia sit in mundi partibus constituta, quæ tantum propter insolentiam populi jugo subjaceat servitutis“, kuin Ruotsin. Nähtävästi olivat siis kirkolliset asiat vuodesta 1200 tai 1203 alkaen jonkun aikaa eteenpäin ihan epäjärjestyksessä ja ilman minkäänlaista korkeinta hoitoa. Kenties saamme myöskin käsittää nuo sanat, „insolentia populi“, joita paavi kirjeessään kahdesti toistaa, merkitsevän jotakin oppositionia Lundin primasta ja hänen kannattamaansa Sverkerkuningasta vastaan.

Sverker oli tosin koettanut lähennellä Ruotsin ylimystöä, erittäinkin tuota mahtavaa Folkungasukua, naimalla ensimmäisen vaimonsa kuoltua, tähän sukuun kuuluvan jaarlin Birger Brosan tyttären. Mutta pahaksi onneksi Birger Brosa, joka olisi vähittänyt kuningas Sverkerin ja Eerikkiläisen suvun puolelle kallistuvan Ruotsin ylimyskunnan välillä, kuoli jo vuonna 1202. Tämä tapaus nähtävästi oli omiansa kovin horjuuttamaan Sverkerin asemaa. Sen näkee jo siitäkin, että hän — niinkuin Sverre Saga kertoo — katsoi tarpeelliseksi jo samana vuonna nimityttää tuskin vielä vuoden ikäisen poikansa seuraajakseen.

Mutta vielä vaikeammiksi kävivät hänen asiansa vähän myöhemmin. Sverker oli tosin vihdoin saanut hovisaarnaajansa Valeriuksen valituksi Upsalan arkkipiispaksi¹⁾, ja tätä uutta arkkipiispaa kannattivat myöskin sekä paavi että Lundin primas Andreas. Mutta asiat eivät siitä parantuneet. Päin vastoin näyttää siltä, kuin olisi tämä arkkipiispan vaali antanut aihetta lisättyyn vihaan Ruotsin ylimyskunnan puolelta, joka ei yleensä pitänyt kuninkaan ja arkkipiispansa tanskalaisystävällisestä politiikasta. Paavi kertoo tuossa äsken mainitsemassani kirjeessään v:lta 1208²⁾ — nähtävästi Sverkerin puolelta ja luultavimmin juuri Valeriukselta itseltään saatujen tietojen mukaan — että kuninkas Knut Eerikinpoika vainajan pojat, jotka ensin olivat nauttineet Sverkerkuninkaan hellää huolenpitoa, yht-

¹⁾ Arkkipiispa Olavin kuolema asetetaan yleensä vuoteen 1200, mutta Lagerbring huomauttaa, että se ehkä pikemmin tapahtui vuonna 1203. Kauanko piispansija sitten oli avoinna, ei varmaan tiedetä. Vuonna 1206 kirjoittaa paavi jo taas erälle Upsalan arkkipiispalle. Kenties oli Valerius jo silloin valittu, mutta palliuminsa sai hän vasta y. 1207. Katso: Lagerbring II, 439.

²⁾ Dipl. Svec. 135.

äkkiä pahojen ihmisten ylytyksestä olivat ryhtyneet salavetkeisin hänen henkeensä vastaan. Tästä oli seurauksena jonkinlainen sisällinen sota ¹⁾ tai tappelu, jossa kolme noista pojista saivat surmansa, mutta neljäs pääsi pakenemaan Norjaan. Tämä tapahtui vuonna 1205 Eljaräsissa Länsi-Götanmaalla. Se oli alku Sverkerin hallituksen loppuun. Uplannissa nousi tyytymättömyys kukkuroilleen, eikä muuta tarvittu kuin että tuo Norjaan paennut Eerikprinssi, ehkä norjalaisten avustamaa, jälleen ilmestyi Ruotsiin, ennen kuin suurin osa Ruotsin ylimykuntaa kääntyi julkisesti hänen puolelleen. Sverkerin täytyi nyt heittää koko valtakuntansa sikseen ja etsiä turvaa Tanskassa. Täällä sai hän apua, ei niinpaljon itse Valdemarkunkaalta, kuin sitä enemmän ensimmäisen vaimonsa suvulta, matavaltalta Sunenpoikien suvulta. Arkkipiispan veljet toimittivat hänelle suuren sotajoukon ja seurasivat sillä häntä takaisin Ruotsiin alkuvuodella 1208. Mutta Lenan ylenkuuluisassa tappelussa joutui Sverker ja hänen tanskalaiset avustajansa tappiolle. Kaksi arkkipiispan veljestä, Ebbe ja Lauri, kaatuivat, Sverkerin täytyi uudelleen Upsalan Arkkipiispan Valeriuksen seuraamana paeta Tanskaan.

Asiain näin ollessa, kun Ruotsin sekä kuningas että arkkipiispa — jonka vaali oli niin kauan viivästynyt „propter insolentiam populi“ — olivat jo enemmän kuin vuoden ajan olleet maanpaossa Tanskassa, nauttien kuningas Valdemarin ja Andreaxen vieraanvaraisuutta ja suojaa, ja kun Ruotsissa kaikki

¹⁾ Tärkeätä olisi tietää, koska vihollisuus kuninkaan ja Eerikin sukua kannattavien ylimysten välillä ensin puhkesi ilmi sodaksi. Jos saisimme luottaa Johannes Magnukseen, joka kertoo, että jo arkkipiispa Olavi, joka kuoli viimeistään 1203, näki kaiken työnsä kirkon hyväksi tuhotuksi Sverkerin ja prinssien välisen sodan takia, jota turhaan oli koettanut sovittaa, olisi siis sisällinen sota jo alkanut ennen 1203. Mutta valitettavasti on Johannes Magnus siksi epäluotettava lähde, ettei hänen kertomukselleen voi suurtakaan arvoa antaa, kun eivät muut tiedot sitä vahvista. Tärkeämpi on Munchin (III, s. 475–6) antama tieto, että Eerik Knutinpoika jo ennen Eljaräsin tappelua, ainakin talvella 1204–5, oli oleskellut Norjan hovissa apua pyytämässä. Tämä näkyy viittaavan siihen, että rauha oli rikkoutunut jo jonkun aikaa sitä ennen, luultavasti juuri 1202, jonka tapauksista — esim. Sverkerin pojan julistamisesta isänsä seuraajaksi — norjalaiset kronikat nähtävästi sodan synnyttämän viihevallalla puhuivat.

oli epävarmalla kannalla pelon takia, että Sverker uudestaan vierailla sotavoimilla hyökkäisi valtakuntaansa — niinkuin hänen onnettomuudekseen sittemmin tekikin 1210, jolloin kaatui Gestilren tappelussa — lähettää nyt paavi Andreaxelle tuon merkellisen Suomea koskevan kirjeen, loppupuolella vuotta 1209.

Paavi alottaa kirjeensä huomauttamalla, että hän on sarjasta kirjeitä, jotka Andreas oli hänelle lähettänyt, saanut tiedon siitä asiasta, josta kirjeessä puhutaan. Vaikea on tietysti sanoa mitä tässä sanalla „sarja“ oikeastaan tarkoitetaan, mutta jos saisi päättää, että kysymys oli useista jollakin väliajalla peräkkäin lähetetyistä kirjeistä, niin tullaan ennen mainitsemani laskun mukaan, jos ainoastaan neljä tai viisi kirjettä luettaisiin sarjaan, siihen käsitykseen, että asiasta jo ainakin pari, kolme — ehkäpä neljäkin — vuotta oli ollut puhetta Andreaxen Roomaan lähettämässä kirjeissä, vaikka paavi meille tuntemattomista syistä oli jättänyt sen ratkaisemisen aina tähän asti. Kirjeessä mainitut tapaukset ovat siis voineet tapahtua jo jonkun aikaa ennen vuotta 1206, tai ehkä jo ennen 1205:täkin.

Paavi sanoo havainneensa että eräs maa, joka kutsutaan „Fialanda“ksi, äskettäin, „nuper“, oli muutamien ylimysten myötävaikutuksella tullut kristinuskoon saatetuksi. Jos tämä sana „nuper“, niinkuin luultavaa on, jo on esiintynyt Andreaxen kirjesarjan ensimmäisissäkin kirjeissä, tulemme tätäkin tietä siihen tulokseen, että tuo käännytystoimi oli suoritettu ainakin 1205 paikoilla taikka vähän sitä ennen. Mutta ketkä olivat nuo muutamat ylimykset, joista kirje puhuu. Saattoivatko ne olla ruotsalaisia? Tuskinakaan. Sillä ainakin vuodesta 1202 asti, jolloin Birger Brosa kuoli, oli Ruotsin sisällinen tila — niinkuin ylempänä osoitin — ollut siksi levoton ja myrskyisä, että tuskin luulisi sen ylimyksillä olleen aikaa ajatella ulkomaisia retkiä. Sverkerin pojan, Ruotsin ylimyskunnalle luultavasti hyvin vastenmielinen kruununperijäksi julistaminen, Eerikkiäisten prinssien kapina, Eljaräsin murhat, kuninkaan ensimmäinen pako Tanskaan, Lenan tappelu, olivat tapauksia sellaisia, että ne epäilemättä kokonaan olivat itseensä kiinnittäneet yli-

mysten koko huomion. Nimenomaan mainitaan, että Uplannin miehet, jotka lähimmin olisivat voineet jotakin retkeä Suomeen tehdä, alusta pitäen olivat ottaneet kiihkeätä osaa näihin sisällisiin reffelöihin. Vielä vähemmin voidaan ajatella, että Ruotsin kirkon miehet siihen aikaan olisivat voineet ottaa iniciatiivia tällaiseen käännystysoimeen, joka epäilemättä olisi vaatinut mitä suurinta järjestystä ja voimaa itse kirkon omassa keskuudessa. Saiban Ruotsin kirkko siksi paljon kärsii „propter insolentiam populi“, ettei se pitkään aikaan edes voinut itselleen korkeinta johtajaakaan hankkia¹⁾, ja kun vihdoin sellaisen sai, näkyy tünä heti joutuneen sotakannalle ylimysten kanssa, ja pakeni sitten — niinkuin mainittiin — Lenan tappelun jälkeen kuninkaan kanssa Tanskaan. Mahdotonta on minusta ajatella, että sellaisen epäjärjestyksen kestäessä, jonka alaisena Ruotsin kirkko siihen aikaan oli, — niin ettei toista sen vertaista siinä suhteessa maailmassa löytynyt, kuten paavi selittää, — sen puolelta olisi voitu mitään ristiretkiä suunnitella. En siis katso luultavaksi, että nuo ylimykset, joiden avulla Suomi oli uudestaan käännetty kristinoppiin, olisivat Ruotsista tulleet.

Jos ne olisivat olleet ruotsalaisia, olisi luullut Andreaksenkin siitä kirjeissään paaville maininnee ja paavin — niinkuin tavallista oli — vastauskirjeessään hänen sanojansa toistaneen. Sillä vaikka Ruotsi kuuluikin Andreaksen primaattiipiiriin, oli se kuitenkin vieras maa, jonka toimet kirkon hyväksi kai olivat erikseen sen omaan ansioluetteloon merkittävät. Sekin seikka siis, että kirjeessä jätetään sikseen lähempi selitys heidän kotiperästään, johtaa minut siihen ajatukseen, että nämä ylimykset mahdollisesti olivatkin Andreaksen oman maan, s. o. Tanskan miehiä, sillä sellaisista puhuessaan Andreaksen ei tarvinnut erikseen huomauttaa heidän kansallisuudestaan. Ja siinä tapauksessa, että ne olivat tanskalaisia, tuskin tarvinnut epäillä ketkä he olivat. Sunenpojat, Andreaksen veljet, joista

¹⁾ Johannes Magnuksen mukaan oli — kuten jo edellä mainittiin — jo arkkipiispa Olavinkin hallitusajan loppu ollut perin myrskyisä ja levoton, ja vaikka ei saakaan paljon luottaa hänen kertomukseensa, on kuitenkin mahdollista, että Olavi todellakin oli kokenut vastuksia, joista joku hämäläinen muisto oli säilynyt Upsalan arkkipiispain perimätiedoissa ja aiheuttanut Johannes Magnuksen esityksen asiasta.

tähän aikaan vielä neljä oli elossa, olivat ristiretkelijöinä Itämerellä kai siksi tunnettuja Roomassakin, että Innocentiuskin saattoi aavistaa kenen ansioksi asia oli luettava, ilman että Andreaksen erikseen tarvitsi ruveta omaa sukuansa ylistämään. Aina vendiläisretkien ajoista saakka olivat he johtajina ottaneet osaa kaikkiin tanskalaisten taisteluihin ympäröivästä pakoista vastaan, Preussissa, Kuurinmaalla ja Virossa.

Huomattava on myöskin, ettei kirjeessä puhuta mitään Ruotsin kuninkaasta, eikä Upsalan arkkipiispasta. Puhutaan vaan ylimalkaan eräästä maasta, joka äskettäin oli kristinopille voitettu. Jos nyt Ruotsalaisilla, Ruotsin kuninkaalla tai arkkipiispalla, olisi ollut vähintäkään ansiota tähän voittoon nähden, tuskin Lundin arkkipiispa, joka oli heidän hyvä ystävänsä ja suosiansa, olisi jättänyt sitä mainitsematta. Ja tuskin olisi hän muutoinkaan, siinä tapauksessa, että Suomi siihen aikaan olisi luettu Ruotsin valtakunnan alusmaihin tai Upsalan kirkon lähetysalueihin, voinut ihan tätä tosiasiaa sivuuttaa. Nimitys „quædam terra“ osoittaa minusta selvästi, että Suomea pidettiin, niin sanoakseni, jonakin uudestaan löydettyä herrattomana maana, johonka ei kellään muulla ollut mitään oikeutta, kuin niillä, jotka olivat sen valloittaneet. Kertomus edellisen piispan marttyyrikuolemasta osoittaa tosin, että kyllä tettiin tämän maan ennenkin olleen kristittyjen hallussa, mutta siitä ei nyt kannattanut sen enempää puhua, kun se jälleen oli vaiipunut takaisin pakanuuteen ja siis taas kuului kristikunnan vihollisiin, joita, paavillisen kirkon mielestä, jokaisen kristityn oli velvollisuus kukistaa.

Kolmanneksi kerrotaan sitten kirjeessä, että sen jälkeen, kuin tämän maan entinen piispa oli siellä kärsinyt marttyyrikuoleman, ei kukaan tahtonut tuohon vaaralliseen virkaan ruveta, mutta että nyt eräs uskon innostama mies, joka jo jonkun aikaa siellä oli käännystointa harjoittanut ja sen johdosta saanut monta kärsimystä kestää, oli valmis vastaanottamaan Suomen hiipan. En käy päättämään tarkoitetaanko tuolla marttyyripiispalla joko pyhää Henrikkiä, niinkuin tavallisesti on arveltu, taikka ehkä Rodulfia, joka myöhemmin tässä maassa oli samallaisen kohtalon saavuttanut. Pääasia on, että Suomen kirkko kauan oli kaivannut kaitsijaa ja että se mies, jonka Andreas nyt piispaksi ehdottaa, jo jonkun aikaa oli siellä kris-

tinoppia saarnannut. Koska tämä mies kuitenkin oli syntynyt avioliitosta, jota kirkko ei tunnustanut lailliseksi, oli Andreas pyytänyt paavilta luvan saada häntä siitä huolimatta piispaksi vihkiä. Tämä kysymys, johonka paavi suostuu, koska asiain pakko ja kirkon etu sitä vaatii, onkin juuri pääasiana koko kirjeessä. Lundin arkkipiispa on siis pyytänyt saada vihkiä Suomeen piispan ja paavi antaa hänelle oikeuden, huolimatta hänen ehdokkaansa puuttuvasta kompetensista, suorittaa tämän tehtävän. Ellei tuo piispaksi vihittävä mies olisi tarvinnut paavillista dispensia, olisi kai Andreas ilman muuta jo aikaa sitten häntä virkaan asettanut.

Taaskaan ei ole mitään puhetta Upsalan arkkipiispasta, joka, jos Suomi olisi kuulunut hänen arkkihiippakuntaansa, kuitenkin olisi ollut lähinnä oman suffraganinsa asettamisessa. Olihan Upsalan arkkipiispa siihen aikaan, kuin paavin kirje julastiin, itse Tanskassa, vieraili ehkä juuri Lundissa Andreaksen luona ¹⁾, jonka suosiota hän nautti. Hän oli nähtävästi itse, Tanskassa ollessaan, kirjoittanut paaville sen esityksen Ruotsin sisällisistä taisteluista, jonka tuloksena oli paavin v. 1208 Linköpingin y. m. piispoille lähettämä kirje, jossa heitä kehoitetaan vaikkapa pannallakin pakoittamaan Eerik Knuutinpojan luopumaan Ruotsin kruunusta ja nimenomaan Upsalan arkkipiispalle hankkimaan oikeutta ja hyvitystä ²⁾. Luonnollista olisi minusta siis ollut, että, jos Suomen kirkon asiat jollakin tavalla olisi katsottu kuuluvan hänen toimintaalaansa, hän, Valerius itse, olisi tässäkin tärkeässä asiassa ottanut iniciatiivin, taikka että, jos Andreas primaksena olisikin asiaa hänen puolestaan välittänyt, kirjeessä kuitenkin olisi jollakin tavalla mainittu Upsalan arkkipiispan intressi tähän kysymykseen nähden. Arkkipiispat olivat suffraganien asettamisoikeudesta — kuten useasta sen ajan asiakirjasta näkee — hyvin arat, eivätkä suinkaan tahtoneet myöntää kenenkään, oliko se sitten vaikka itse primaksen, siihen sekaantua. Primaksen tuli tosin valvoa, että vihkiminen tapahtui kirkollista järjestystä noudattaen, mutta itse toimitus kuului epäilemättä asianomaiselle arkkipiispalle, joka

¹⁾ Ainakin sanoo Dalin (II, 161): Men Sverker tillika med svenska ärkebiskopen flydde till ärkebiskopen i Lund.

²⁾ Strinholm IV, 236.

oli sen suorittava kahden saman kirkkoprovinsin piispan läsnä ollessa. Tämä seikka, ettei Upsalan arkkipiispaa sanallakaan mainita, vaikka hän Tanskassa, ehkäpä juuri Lundissa oleskellen, olisi voinut tätä vihkimistä yhtä hyvin toimittaa kuin Andreaskin, näyttää minusta viittaavan siihen, että Andreas tässä asiassa ei toiminut primaksena, eikä legaattina, vaan yksinomaan Tanskan arkkipiispana, jonka alaisena käännytysalueena siis Suomi siihen aikaan oli samoin kuin Virokin. ¹⁾

¹⁾ Eikä liioin ole mitään varmaa todistusta siihen, että Lundin primakset koskaan olisivat Ruotsissa suffraganeja vihkiineet. Karl Axel Fryxell on tosin, vuonna 1900 julkaisemassaan väitöskirjassaan, „Om svenska biskopsval“, maininnut, että sellaista olisi kaksi kertaa tapahtunut, nimittäin vuoden 1170 paikoilla Linköpingin piispan Kol'in ja 1209 yllämainitun Suomen piispan suhteen. Kumpikaan esimerkki minusta ei pidä paikkaansa. Että Andreas toimitti Suomen piispan vihkimisen suorastaan Lundin arkkipiispana, eikä primaksena, olen yllä olevassa koettanut selittää.

Mitä taas Kol'in vihkimiseen tulee, se ei liioin tähän kysymykseen nähden todista paljon mitään. Siinä paavillisessa kirjeessä 8 piltä syysk. 1171, jossa tästä vihkimisestä puhutaan, ei sanallakaan mainita kenen kautta se on tapahtunut. Kerrotaan vaan, että Linköpingin edellinen piispa Stenar oli luopunut virastaan „Lundin arkkipiispan Eskilin käsiin“, ja että sitten Kol oli valittu ja tullut vihityksi. Siitä, että Stenar oli eronpyynnillään kääntynyt Eskilin puoleen, ei suinkaan seuraa — niinkuin Fryxell arvelee — että tämä saman arkkipiispa myöskin olisi hänen seuraajansa vihkinyt. Kun piispa tahtoi virastaan erota, oli sellainen asia aina lykättävä paavin ratkaistavaksi. Stenar oli nähtävästi jättänyt erohakemuksensa Lundin arkkipiispalle, syystä että tämä oli paavillinen legaatti Pohjoismailla ja sellaisena ehkä katsottiin oikeutetuksi paavin nimessä tällaista asiaa ratkaisemaan. Huomattava nimittäin on, että paavi vastauskirjeessään nimenomaan puhuu Eskilistä Lundin arkkipiispana ja „pyhän istuimen legaattina“. Toisin oli vihkimisen laita. Se oli kanoonisen lain mukaan, sen jälkeen kuin paavi oli vaalin hyväksynyt, asianomaisen metropoliitan suorittava, kahden suffraganin läsnäollessa. Siihen ei primaksen eikä legaatin tarvinnut sen koomin sekaantua. Siis ei ensinkään oli sanottu, että Kol'in vihkiminen tapahtui Lundin arkkipiispan kautta, vaikka tämä tosin oli Stenarin erohakemuksen vastaanottanut ja hyväksynyt.

Mutta toiseksi, jos mahdollisesti niin olisikin, että Lundin arkkipiispa olisi Kol'in vihkinyt, niin on se varmaankin ollut erityinen poik-

Olen eräässä toisessa tilaisuudessa koettanut todistaa, että tanskalaiset vuonna 1191 olivat käyneet ristiretkellä meidän maassamme, ja silloin myöskin sivumennen maininnut, etten pidä mahdollisena, että joku uusi samallinen retki — niinkuin Ry-annalein tanskalainen käänös kertoo — olisi itse arkkipiispan ja hänen veljiensä johdolla tapahtunut vuonna 1202. Sellaisen retken tapahtumista ei tosin voida historiallisesti todistaa. Mutta toiselta puolen ei liioin löydy mitään, joka estäisi otaksumisista siihen suuntaan. Päin vastoin. Juustenin kronikan mukaan olivat venäläiset vuonna 1198 käyneet hävitysretkellä Suomessa ja polttaneet Turun. Seuraavana vuonna, 5 p. lokak. 1199, julistaa paavi kirjeen, jossa kehoittaa kaikkia Elben takaisia kansoja lähtemään ankaraan taisteluun erittäinkin Liivinmaan kirkkoa ympäröiviä pakanakansoja vastaan, jotka sitä ahdistivat. Saanemme lukea Suomalaisetkin näiden pakanakansain joukkoon, he kun nyt venäläisten retken kautta kai taas olivat joutuneet kristikunnasta erilleen ja liitossa eteläpuolella Suomen lahtea asuvain heimolaistensa kanssa helposti saattoivat Liivinmaan kristittyjä häiritä ja jo luopumissensa esimerkiksi haitallisesti niihin vaikuttaa. Kaikista Elben takaisista kansoista olivat tanskalaiset silloin mitä halukaimmat ryhtymään paavin äsken mainittua kehoitusta noudattamaan. Tanskan mahtavuus oli silloin korkeimmallaan. Nordalbingian valloituksen jälkeen 1201 oli sillä vapaita voimia yltäkyllin ristiretkiä varten. Sunenpoikien mahtava ylimyssuku, Andreas arkkipiispa etupäässä, oli, niinkuin jo mainittiin, nimenomaan ottanut tällaisten retkien toimeenpanemisen asiakseen ja

keustapaus, jonka syy on jotenkin selvä. Upsalan arkkipiispa Stephanus nimettiin siihen aikaan, kuin kaikki tämä tapahtui, ei ensinkään ollut Ruotsissa saapuvilla. Tiedetään, että hän 25 p. kesäk. 1170 oli Tanskassa läsnä Ringstedin suuressa kokouksessa, jossa Knut Lavardin pyhimykseksi julistaminen tapahtui, ja että hän sinne oli tuonut paavin tätä toimitusta koskevan lupakirjeen. Hän oli siis käynyt Roomassa ja oli luultavasti ollut sillä matkalla siihen aikaan kuin Kol'in vihkiminen tapahtui. Upsalan arkkipiispan pitkän poissaolon aikana ja siinä tapauksessa kai hänen tiedollaan ja suostumuksellaan on ehkä Luudin arkkipiispa saattanut tämän vihkimyksen suorittaa, ja oli epäilemättä lähinnä sitä tekemään, ilman että tätä hänen tointansa sen vuoksi välttämättömästi tarvitsee johtaa hänen primasrivotaan.

noo sotaisat veljekset saattoivat aivan yhtä hyvin vuonna 1202 tehdä retken Suomeen, kuin 1206 Viroon. Sunenpojat tekivät tällaisia retkiä toisinaan omalla uhallaan, ilman että Tanskan kuningas, ei ainakaan julkisesti tai virallisesti, olisi ottanut niihin osaa. Puhe muutamista ylimyksistä olisi siis, jos se heitä tarkoittaa, varsin paikallaan ja sattuva. Että ne ylimykset, joiden ansioksi Suomen valloittaminen luettiin, nähtävästi eivät olleet ruotsalaisia, olen jo ylempänä koettanut osoittaa. Tahdon vielä lisätä, että Ruotsin mahtavin ylimyssuku, Folkungien, näkyy Birger Brosan kuoltua juuri tuona merkillisellä vuonna 1202 hajaantuneen kahteen puolueeseen, joista toinen vielä ehkä pysyi Sverkerille uskollisena, mutta toinen epäilemättä liittyi hänen vastustajiinsa. Sanotaanpa, että Sverker Gestilren tappelussa saikin surmansa Folkungien kautta. Kuinka heneekin, vallitsi Ruotsissa, niinkuin ylempänä huomautettiin, ainakin vuodesta 1202 alkaen aina 1210:een asti yhtä mittaa siksi kiihkeä sisällinen sotatila, että se siihen määrään kulutti kaikki Ruotsin ylimyskunnan voimat, ettei niistä mitään enää voinut ristiretkiä varten riittää. Tulee sitten lisäksi tuo jo huomauttamani juuri tähän vuoteen sattuva keskeytys paavillisessa kirjeenvaihdossa, jonka ehkä saanee selittää, samoin kuin samallaiset keskeytykset vuosina 1206 ja 1210, seuraukseksi arkkipiispan poissa olosta jollakin sotaretkellä. Mutta huolimatta siitä, onko 1202 joku uusi tanskalainen retki Suomeen tehty vai ei, viittaavat kuitenkin kaikki asianhaarat siihen, että Suomen ristiretkiajan historialla on ollut tanskalainen aikakautensa, joka nähtävästi on ulottunut vuodesta 1191 vuoteen 1216.

Lopuksi ovat tässä myöskin huomioon otettavat muut kirjeet, joita paavi samalla kertaa kuin tämän Suomea koskevan kirjeen ja, jos niin saan sanoa, samassa postissa lähetti Pohjoismaalle menemään. Yhteydessä niiden kanssa on tämä kirje luonnollisesti tarkastettava jo senkin vuoksi, että nekin koskevat samaa asiaa, tosin vähän toiselta kannalta katsottuna, nimittäin katolisen kirkon taistelua pakanoita vastaan. Päivää myöhemmin kuin „Ex tuarum“-kirje, siis lokakuun 31 p:nä 1209, kirjoittaa paavi Tanskan kuninkaalle Valdemarille, kehoittaen häntä voimakkaasti taistelemaan pakanuuden hävittämiseksi ja kristikunnan rajojen levittämiseksi. Samana päivänä toimittaa hän vielä sen lisäksi kaksi kirjettä, toisen Saksan kei-

sarille Otto'lle, jossa kieltää hänet sallimasta, että kukaan hänen alaisistaan ruhtinaista ahdistelisi Tanskaa tai estäisi Valdemaria hänen hurskaissa toimissaan, toisen taas kaikille kristityille Tanskassa, että auttaisivat kuningastaan hänen sotaretkillään. Kaikki nämät kirjeet, joiden joukkoon „Ex tuarum“-kirjekin sekä sisältönsä että päiväämisaikansa puolesta luonnollisesti liittyy, osoittaa, että paavi kääntyi Valdemarin ja Andreaxen puoleen heidän ollessaan yksinomaan Tanskan valtakunnan ja kirkon korkeimpina johtajina, jotka sellaisinaan seisovivat paavillisen ristiretkiaatteen asianajajina Pohjoismailla. Se seikka, ettei tiedetä Ruotsiin lähetetyn mitään sellaista kehoitusta ristisotaan, kuin kaikille Tanskan kristityille, vaikka Ruotsi kuuluikin Andreaxen primaattipiiriin, vieläpä oli noita kukistettavia viholliskansoja lähinnä, näkyy sekin laillansa viittaavan siihen, ettei „Ex tuarum“-kirje, joka on aiheutunut samallaisista alkusyistä, kuin nuo muutkin paavin samaan aikaan julkaisemat kirjeet, ollut lähetetty Andreaxelle Pohjoismaiden primakselle, vaan Andreaxelle Lundin arkkipiispalle.

Sitä, että paavi käsitteli ja ratkaisi tämän Suomen asian samaan aikaan kuin kysymyksen Tanskan puuhaamasta uudesta ristiretkestä, voidaan myöskin ehkä päättää, että tämä asia jollakin tavalla saattoi käytännöllisestikin liittyä Tanskan silloisiin ristiretkipuuhiin, ainakin siihen nähden, että sen toimeenpano tulisi tapahtumaan samaan aikaan kuin Tanskan suunnittelemaat uudet retket. Vuonna 1210 tehtiinkin Tanskasta, Valdemarin ja Andreaxen johdossa, retki Preussiin ja Samlandiin, muutamat kronikat sanovat Preussiin ja „Finland“iin, nähtävästi erehdyksestä — koska viimeämainitut kronikat ovat jotenkin myöhäiset —, mutta erehdyksestä, joka tässä paikassa tuntuu hiemasan omituiselta, kun tiedetään, että Andreas juuri samana vuonna oli tilaisuudessa paavin kirjeen nojalla asettamaan maahamme uusi piispa, joka kai oli jollakin tavalla avustettava niin, että hän pääsisi hyvään alkuun uudessa virassaan ¹⁾.

¹⁾ Mahdotonta ei suinkaan ole, että tanskalaiset jollakin tavalla olivat yhdistäneet tämän Suomen asian toimittamaansa Preussin retkeen. Se saattoi hyvinkin tapahtua esim. sillä tavalla, että joku pienempi laivaston osasto sivumennen kävi Suomessa ja palatessaan jälleen yhtyi Preussin vesillä olevaan pääjoukkoon. Ettei sellainen tapa lyödä kaksi

Mutta näistä asioista emme mitään tiedä, voimme ainoastaan arvistaa, ettei tuo jäntevä ja toimelias Andreas jättänyt mitään aloittamaansa asiaa puolitekoiseksi.

Sen johdosta mitä ylempänä olen esittänyt pidän siis luultavana, että „Ex tuarum“-kirje oli lähetetty Lundin arkkipiispalle, ei Pohjoismaiden primakselle, vaan Tanskan kirkon ja Tanskan toimeenpanemien ristiretkien johtajalle. Toiseksi on käynyt selville, että kirjeessä kysymyksessä oleva asia jo kauan oli ollut puheenalaisena arkkipiispan kirjeissä, vaikka paavi josakin syystä oli vuosi vuodelta lykännyt sen ratkaisua. Kenties syy tähän viivytykseen oli se, että Ruotsin puolelta oli jollakin tavalla saatettu paavin tietoon, että Ruotsillakin saattoi olla joitakin vaatimuksia tähän maahan. Paavi ehkä sen johdosta ei ollut tahtonut Ruotsin oikeuksia loukata. Mutta nyt, kun Ruotsi oli karkoittanut paavin suojeluksessa olevan („sub ecclesie romanæ ac nostra protectione consistens“) kuningansa, vieläpä arkkipiispanakin, katsoi hän kai ajan tulleeaksi, jolloin saattoi julkisesti tunnustaa ne uudet olot, jotka hänen aatteidensa puolesta taistelevat Tanskalaiset olivat lähinnä edellisten vuosikymmensien kuluessa Pohjoismailla luoneet, ja joita vastaan eivät Ruotsin kuningas ja arkkipiispa, vaikka epäilemättä olivat selvillä asiain menosta, mitään vastalauseita panneet. Kirje on siis minusta laillansa pidettävä jonkinlaisena paavin virallisena vahvistuksena Suomen liittämisestä Tanskan valtapiiriin ja Tanskan kirkon läänitysalueihin.

iskua yhdellä kertaa suinkaan ollut tanskalaisille ihan vieras, näemme Arild Hvitfeldin kertomuksesta heidän Vironretkestään vuonna 1206. Hän sanoo siitä puhuessaan nimittäin: „med detsamme foer de ind udi Prytzen och straffede den förste Ladislaum oc tvingede hannem under liudelse her til Riget.“ Samoin saattoivat he tehdä Suomen suhteen vuonna 1210. Luonnollista on myöskin, että siinä tapauksessa Suomen retki, ollen vaan sivuseikkana, on joutunut ihan syrjälle tuon suuren preussiläissodan rinnalla eikä sen vuoksi ole tullut heidän aikakirjoissaan mainituksi.